

KAJ RESNIČNEGA LAHKO POVEMO O FIKCIJSKIH LIKIH? PROBLEM REFERIRANJA FIKTIVNIH IMEN V FIKCIJSKEM DISKURZU

Sprejeto

9. 9. 2024

Pregledano

7. 12. 2024

Izdano

31. 12. 2024

MAJA NEMEC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
maja.nemec@student.um.si

DOPISNI AVTOR

maja.nemec@student.um.si

Izvleček Članek obravnava, kako teorija pretvarjanja in artefaktična teorija fikcije delujeta v internem in eksternem govoru o fikciji in zakaj oba, fikcijski antirealizem in realizem, naletita na težave. Predstavljena je rešitev Amie Thomasson (2003b), ki ohranja obstoj fikcijskih likov kot abstraktnih artefaktov, a v intrafikcijski diskurz vseeno sprejme pretvarjanje, da razreši nejasnosti, ki nastanejo, ko uporabljamo fiktivna imena v različnih kontekstih. Izpostavljena je problematičnost *de re* pretvarjanja, ki zahteva pretvarjanje, da ima abstraktni objekt konkretne lastnosti. Če *de re* pretvarjanje zavrnemo in v govor o fikciji sprejmemo *de dicto* pretvarjanje, izgubimo uniformnost teorije in trdimo, da fiktivna imena v delu diskurza referirajo, v delu pa ne. Cilj članka je nakazati, da vpeljava pretvarjanja v realistično teorijo fikcije kljub temu, da zahteva dvojno rabo fiktivnih imen, bolje razloži naše razumevanje govora o fikciji kot antirealistične teorije.

Ključne besedefikcija,
fikcijski diskurz,
fiktivna imena,
abstraktni artefakti,
pretvarjanje

WHAT CAN WE REALLY SAY ABOUT
FICTIONAL CHARACTERS?
THE PROBLEM OF FICTIONAL NAMES
REFERENCING IN FICTIONAL DISCOURSE

MAJA NEMEC

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia
maja.nemec@student.um.si

CORRESPONDING AUTHOR
maja.nemec@student.um.si

Accepted
9. 9. 2024

Revised
7. 12. 2024

Published
31. 12. 2024

Abstract The article discusses how the theory of pretense and the artefactual theory of fiction work in internal and external talk about fiction, and why both fictional anti-realism and realism run into difficulties. It presents Amie Thomasson's (2003b) solution, which preserves the existence of fictional characters as abstract artefacts, but still adopts pretense into the intrafictional discourse to resolve the ambiguities that arise when using fictional names in different contexts. The problematic nature of *de re* pretense, which requires pretending that an abstract object has concrete properties, is highlighted. If we reject *de re* pretense and accept *de dicto* pretense in the fictional discourse, we lose the uniformity of the theory and claim that fictional names refer in one part of the discourse but not in the other. The aim of this paper is to suggest that, although it requires a dual use of fictive names, the introduction of pretense into a realist theory of fiction does a better job of explaining our understanding of talk about fiction than anti-realist theories.

Keywords
fiction,
fictional discourse,
fictional names,
abstract artefacts,
pretense

<https://doi.org/10.18690/analiza.28.2.169-186.2024>

CC-BY, text © Nemec, 2024

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

0 Uvod

Debata, ki prevladuje v filozofiji fikcije, izhaja iz vprašanja, na kaj se nanašamo, ko govorimo o fikcijskih likih. Oblikovali sta se dve nasprotujoči si poziciji: fikcijski antirealizem, ki zavrača obstoj fikcijskih likov, in fikcijski realizem, ki na tak ali drugačen način priznava obstoj tovrstnih bitnosti. V sklopu fikcijskega realizma prevladuje teorija abstraktnega artefakta (Thomasson, 1999), ki fikcijske like določi kot objekte, ustvarjene od avtorja (avtorjev), tj. odvisne abstraktne artefakte. Ker teorija priznava obstoj fikcijskih likov, priznava tudi resničnost stavkov, ki vsebujejo fiktivna imena. Temu nasprotno, antirealistično stališče predstavlja teorija pretvarjanja (Walton, 1990), ki zagovarja, da gre pri izrekanju propozicij, ki vsebujejo fiktivna imena, za neke vrste igro pretvarjanja oz. hlinjenja (*make-believe*).

Pod izrazom fikcijski lik razumemo vse literarne junake, kraje, bitja in predmete, ki se prvič pojavijo v nekem literarnem delu in jim (vsaj) izven področja literature oz. umetnosti ne moremo pripisati obstoja (Salis, 2014, str. 1). Vsak fikcijski lik ima fiktivno ime. Ta imena uporabljamo v fikcijskem diskurzu, ko se pogovarjamo o vsebini filmov in knjig, o najljubših pravljicnih junakih, analizi del, primerjavi različnih likov ipd. Amie Thomasson (2003b) je fikcijski diskurz uporabila kot izhodišče za reševanje neskladnosti, ki se pojavijo v vsakdanjem govoru o fikciji, če sprejmemo, da so fikcijski liki abstraktni artefakti. Da te pojasni, loči med internim in eksternim govorom o fikciji. Najustreznejša teorija fikcije bo tista, ki jo je mogoče razširiti na vse vrste diskurza z najmanj spremembami. To je za Thomasson teorija, ki hkrati ohrani obstoj fikcijskih likov in v del diskurza vpelje pretvarjanje. Zdi se, da upravičeno opozarja na neustreznost antirealističnih teorij fikcije za razlago metafikcijskega diskurza. Skušala bom braniti idejo o sprejetju pretvarjanja v interni fikcijski diskurz, čeprav nas to privede do nekaterih precej nenavadnih zaključkov glede na vrsto pretvarjanja, ki ga sprejmemo. Če trdimo, da fiktivna imena tudi v internem fikcijskem diskurzu referirajo, sprejmemo, da je vse naše pretvarjanje, ki ga predpisuje zgodba, o neki abstrakciji. Razložiti bo treba, ali si znamo predstavljati, kako bi abstrakcija (fikcijski lik) uprimerjala lastnosti kot konkretne osebe. Če nasprotno zagovarjamo, da fiktivna imena v fikcijskem diskurzu ne referirajo, pridemo do sklepa, da isto fiktivno ime v različnih kontekstih deluje različno. Enkrat ima referenta, tj. abstraktni objekt, ki nastane z rabo tega imena, spet drugič, v govoru o vsebini zgodbe, pa to isto ime deluje kot prazno ime. V tem primeru mora

fiksijski realist pojasniti, zakaj pride do dvojne rabe in ali je sploh smiselno vpeljevati nove entitete v ontologijo, če te ne omogočijo uniformne teorije.

1 Teorije fikcije in vrste fikcijskega diskurza

1.1 O čem sploh govorimo, ko govorimo o fikciji?

Kaj, če sploh kaj, so referenti fiktivnih imen, je izhodiščno vprašanje filozofov fikcije. Glede na odgovor sta se v grobem oblikovali dve poziciji. Fiksijski antirealizem, ki trdi, da fiktivna imena ne referirajo, in fikcijski realizem, ki trdi nasprotno, torej da fikcijska imena referirajo. Med antirealističnimi teorijami je morda najodmevnejša teorija pretvarjanja (Walton, 1990, 2010), ki zagovarja, da gre pri izrekanju propozicij, ki vsebujejo fiktivna imena, za neke vrste igro pretvarjanja oz. hlinjenja (*make-believe*). Pravila igre pretvarjanja določa vsebina določenega literarnega dela. Teorija ne priznava obstoja fikcijskih likov in trdi, da imajo stavki, ki vključujejo fiktivna imena, *fiksijske resničnostne pogoje* in jim je možno določiti le *fiksijsko resničnostno vrednost*, njihova dejanska resničnostna vrednost pa je neresnična.

Nasprotno pa fikcijski realisti (Kripke, van Inwagen, Thomasson idr.) trdijo, da fikcijski liki obstajajo. Amie Thomasson (1999, 2003a, 2003b) fikcijske like definira kot abstraktne artefakte, tj. abstraktne objekte, ustvarjene od avtorja (oz. avtorjev). Ker teorija priznava obstoj fikcijskih likov, priznava tudi resničnost stavkov, ki vsebujejo fiktivna imena. Pri tem izpostavi tri lastnosti tovrstnih bitnosti, in sicer da so fikcijski liki (Thomasson, 1999, str. 6–14): ustvarjeni, odvisni in minljivi. Ustvari jih avtor, odvisni so od avtorja in literarnega dela, v katerem obstajajo, ter lahko prenehajo obstajati, torej niso platonistične abstrakcije. Pri tem se opira na Searlovo (1996) pojmovanje institucionalnih in kulturnih bitnosti, kot sta, denimo, denar ali poroka. Fiksijski liki so po tej teoriji kulturne bitnosti, odvisne od človekove intencionalnosti.

Ne glede na to, če fikcijski liki obstajajo ali ne, se zavedamo, da stavke, ki vsebujejo fiktivna imena, izrekamo v določenih kontekstih. Pišemo zgodbe, s prijatelji se pogovarjamo o usodah naših najljubših literarnih junakov, v analizi romana določamo glavne in stranske like, otrokom pojasnujemo, da pošasti iz grozljivk ne obstajajo. Vse to delamo v kontekstu fikcijskega diskurza. Vanj so uvrščeni vsi stavki, ki v takšnem ali drugačnem smislu vključujejo imena, ki se pojavijo le v fikciji.

1.2 Vrste fikcijskega diskurza

Raba fiktivnih imen tudi v vsakdanjem govoru ni vedno enaka. Če nas zanima, kaj se zgodi z Lepo Vido, govorimo o vsebini fikcije. Ko se sprašujemo, kdaj se je v slovenski književnosti prvič pojavil lik Lepe Vide, pa nas ne zanima več vsebina dela, ampak se na fiktivno ime nanašamo eksterno. Thomasson (2003b, str. 206–207) ločuje med štirimi vrstami fikcijskega diskurza:

- 1) diskurz znotraj fikcijskih del (stavki, ki jih zapiše avtor v zgodbi);
- 2) interni diskurz bralcev o vsebini fikcijskih del;
- 3) eksterni diskurz bralcev in kritikov o likih kot fikcijskih likih, okoliščinah njihovega nastanka, zgodovinska povezanost z drugimi literarnimi figurami itd. in
- 4) stavki z negativnimi eksistenciali.

V diskurz 1) uvrščamo stavke, ki so jih avtorji zapisali v literarnih delih. Na primer, v *Študiji v škrlatnem* je Arthur Conan Doyle zapisal: »Sherlock Holmes je vstal in si prižgal pipo.« Stavki diskurza 2) vsebujejo implicitni operator »glede na zgodbo«. Gre za diskurz o sami vsebini fikcijskih del. Primer tega je pogovor o vsebini literarnega dela med poukom književnosti. Ko profesor učence vpraša: »Kdo je najboljši prijatelj Sherlocka Holmesa?« in učenci odgovorijo: »Holmesov prijatelj je Watson,« se pogovarjajo o tem, kaj je res v določeni zgodbi (vsebini literarnega dela). V diskurz 3) se uvrščajo stavki, ki niso vezani na samo vsebino literarnega dela, pač pa na fikcijske like kot take. Sem sodijo stavki tipa »Glavni lik v *Študiji v škrlatnem* je Sherlock Holmes« ali »Tragikomedija *Čakajoč Godota* ima pet likov«. V diskurz 4) pa so uvrščeni stavki, ki poleg fiktivnega imena vključujejo negativni eksistencial, npr. »Sherlock Holmes ne obstaja«.

Diskurz 1) in 2) sta zelo podobna. V obeh primerih govorimo o intrafikcijskem diskurzu, saj se stavki obeh vrst naslanjajo na vsebino fikcijskega dela. Razlika je le v tem, da je v 1. vrsti tvorec diskurza avtor fikcije, ki delo z izrekanjem tudi ustvarja. V 2. vrsti diskurza ne gre več za ustvarjanje dela, ampak za govor o že nastali vsebini. Stavki 3. in 4. diskurza so metafikcijski stavki, ker se ne sklicujejo na vsebino fikcije.¹

¹ V prispevku se osredotočam predvsem na razlago internega in eksternega govora o fikciji. Vprašanja negativnih eksistencialov ne obravnavam.

1.3 Nejasnosti v govoru o fikciji

Če podrobneje razmislimo o stavkih, ki jih izrekamo v kontekstu fikcijskega diskurza, hitro opazimo, da pogosto pritrjujemo med seboj izključujočim si trditvam. Prijatelju razlagamo, da je Sherlock Holmes briljanten detektiv, ki rad kadi, torej konkretna oz. dejanska oseba. Hkrati v eseju o analizi del Arthurja Conana Doylea pišemo, da je Sherlock Holmes glavni lik njegovih zgodb, torej ga obravnavamo kot abstraktni objekt, vsaj po mnenju fikcijskih realistov. V obeh primerih se nam zdi, da govorimo resnico, čeprav sta trditvi protislovnii, kajti ni mogoče, da bi neka stvar bila dejanska oseba in abstrakcija hkrati. Točno na to opozarja Thomasson (2003b), ki izpostavlja 3 vrste nejasnosti v govoru o fikciji. Če se želimo izogniti sklepu, da ljudje zavedno pritrjujemo protislovljem, moramo tovrstne nejasnosti razčistiti.

Kako torej določiti, kaj, če sploh kaj, kar povemo o fikciji, je resnično? Zdi se, da teorija pretvarjanja ponudi najenostavnejšo rešitev – vsaka trditev, ki vključuje fiktivno ime, ima neresnično resničnostno vrednost, lahko pa ji določimo fikcijsko resničnostno vrednost glede na pravila igre pretvarjanja, ki jih določa fikcija, v kateri se ime pojavi (Walton 1999, 2010). Stavek »Sherlock Holmes je briljanten detektiv, ki rad kadi«, je po teoriji pretvarjanja dobesedno neresničen (ker vključuje fiktivno ime, to pa nima referenta), je pa fikcijsko resničen, ker je v skladu s tem, kar piše v zgodbah o Sherlocku Holmesu. Te zgodbe narekujejo pravila našega pretvarjanja in kar koli je v skladu z njimi, je tudi fikcijsko resnično. Ker je glede na zgodbe, ki jih je o Holmesu napisal Arthur Conan Doyle, res, da je Holmes detektiv in da rad kadi, ima resnično fikcijsko resničnostno vrednost. Nasprotno so stavki, ki trdijo nekaj, kar je v nasprotju z vsebino zgodbe, fikcijsko neresnični. Zato je izjava »Sherlock Holmes je klovn« fikcijsko neresnična. Obe trditvi pa sta dobesedno neresnični, ker govorita o nečem, kar po mnenju fikcijskih antirealistov ne obstaja. Razlaga je vabljiva, ker ne zahteva vpeljave novih bitnosti v našo ontologijo in hkrati ne pušča prostora za dvom pri določanju resničnostne vrednosti stavkom s fiktivnimi imeni. V nadaljevanju bom poskušala pokazati, zakaj fikcijski realisti pravilno opozarjajo, da teorija pretvarjanja vseeno naleti na težave z metafikcijskim diskurzom.

Če, nasprotno od antirealistov, sprejmemo, da fikcijski liki obstajajo in fiktivna imena imajo referente, moramo pojasniti, kako določimo, kateri od takih stavkov so resnični in kateri ne. Thomasson (2003b, str. 205) s primeri pokaže, kje v govoru o

fikciji naletimo na težave. Kar želi fikcijski realist doseči, lahko prikažemo v tabeli z intuitivnimi pripisi resničnostnih vrednosti:

Tabela 1: Avtorstvo fikcijskih likov

Trditev	Resničnostna vrednost	Resničnostna vrednost glede na zgodbo
1 »Frankensteinovo pošast je ustvarila Mary Shelley«.	R	N
2 »Frankensteinovo pošast je ustvaril dr. Frankenstein«.	N	R

Tabela 2: Identiteta fikcijskih likov

Trditev	Resničnostna vrednost	Resničnostna vrednost glede na zgodbo
1 »Sherlock Holmes je detektiv«.	N	R
2 »Sherlock Holmes je fikcijski lik«.	R	N
3 »Sherlock Holmes je klovn«.	N	N

Artefaktna teorija fikcije nima težav s stavki metafikcijskega diskurza (»Frankensteinovo pošast je ustvarila Mary Shelley« in »Sherlock Holmes je fikcijski lik«). Problem se pojavi pri intrafikcijskih stavkih (»Frankensteinovo pošast je ustvaril dr. Frankenstein« in »Sherlock Holmes je detektiv«). Vsi ti stavki so v skladu z artefaktno teorijo neresnični, ker fikcijske like ustvarjajo avtorji (ne drugi liki) in ker niso konkretne bitnosti. Vseeno imamo občutek, da so tudi ti stavki resnični, saj je v romanu Frankensteinovo pošast res ustvaril dr. Frankenstein in Sherlock Holmes je glede na vsebino zgodbe res detektiv. Hkrati se zdi, da stavek »Sherlock Holmes je klovn« ni neresničen, ker je Sherlock Holmes fikcijski lik in ne človek, temveč zato, ker je v zgodbah res, da je detektiv in ne klovn.

Problem za teorijo abstraktnega artefakta torej pomeni ločevanje med internim in eksternim fikcijskim diskurzom (prim. Friend, 2007, str. 151–152). Trditev »Lepa Vida je fikcijski lik« (eksterni govor) je resnična, »Lepa Vida utone« (interni govor) pa je resnična samo glede na vsebino zgodbe, torej je dobesedno neresnična, ker abstraktni predmet ne more utoniti. Denimo, da po branju pesnitve izjavim: »Žal mi je za Lepo Vido.« To se zdi resnično, ampak te trditve ne moremo razumeti kot dobesedno resnične, ker je glede na eksterni diskurz Lepa Vida abstraktni predmet, ki ne more trpeti. Tovrstne trditve imajo lahko le fiktivno resničnostno vrednost

(resnične so le glede na vsebino zgodbe). Dobesedno resničnostno vrednost lahko torej pripisujemo le propozicijam eksternega fikcijskega diskurza.

Po teoriji pretvarjanja intrafikcijskim trditvam lahko določimo fikcijsko resničnostno vrednost glede na njihovo skladnost s pravili igre pretvarjanja, tj. z vsebino zgodbe, v kateri se pojavijo (Walton, 1990, 2010). Vse takšne trditve so sicer dobesedno neresnične, vendar so resnične v sklopu igre pretvarjanja, ki jo predpisuje neka določena fikcija. Delo omogoča, da so te trditve le fikcijsko resnične, za to pa ni potrebe po vpeljavi posebnih entitet v našo ontologijo. Fikcijski diskurz prevedemo v pogovor o rekvizitih igre pretvarjanja. To, kar si moramo predstavljati, je odvisno od rekvizita (zgodbe) in od pravil igre (»načela generiranja«) (Giovannelli, 2009, str. 589). Zato lahko trdimo, da je glede na zgodbo res, da je Frankensteina ustvaril dr. Frankenstein ter da je Sherlock Holmes detektiv in ne klovn. Zakaj ne bi zavrgli artefaktične teorije in pretvarjanja razširili na vse vrste fikcijskega diskurza?

1.4 Problemi teorije pretvarjanja

Cilj vsakega filozofa fikcije, naj bo ta realist ali antirealist, je zasnovati teorijo, ki jo lahko apliciramo na celoten govor o fikciji. Ker teorija pretvarjanja dobro razloži intrafikcijski diskurz, je smiselno, da jo poskušamo prenesti tudi na metafikcijske trditve (»Frankensteinovo pošast je ustvarila Mary Shelley« in »Sherlock Holmes je fikcijski lik«).

Thomasson (2003b, str. 208) s primerom izpostavi, zakaj je teorija pretvarjanja neustrezna za eksterni diskurz o fikcijskih likih. V primeru prikaže pogovor med dvema policistoma, ki rešujeta nek primer. Prvi policist izjavi: »Ta primer je zelo zapleten. Morala bi poklicati Sherlocka Holmesa, da nama pomaga.« Drugi policist odvrne: »Oseba kot je Sherlock Holmes ne obstaja, Holmes je samo fikcijski lik.« Medtem ko lahko sprejmemo, da se v prvi izjavi policist pretvarja, da je Holmes realna oseba, ki jo je mogoče poklicati na pomoč, se za drugo izjavo ne zdi, da se je policist kakor koli pretvarjal. Ravno nasprotno, namen drugega policista je bil »izstopiti« iz igre pretvarjanja in izjaviti dobesedno (in ne fikcijsko) resnico o Holmesu.

Tu je jasno razviden problem teorije pretvarjanja. Zdi se, da pri eksternem govoru o fikciji nimamo nobene namere za pretvarjanje. Policist, ki razlaga, da je Holmes fikcijski lik, opozarja na razliko med fikcijsko in dejansko resničnostjo (Thomasson, 2003b, str. 208). Noben literarni teoretik, ki raziskuje okoliščine nastanka nekega fikcijskega lika, verjetno ne bi trdil, da piše o nečem, za kar se zgolj pretvarja, da obstaja.

Ne samo, da za pretvarjanje v eksternem diskurzu nimamo intence in teorija zahteva dodajanje *ad hoc* iger pretvarjanja, če pretvarjanje sprejmemo v vseh vrstah fikcijskega diskurza, se zdi, da dobimo tudi nova protislovja. Da razložimo stavke, kot je »Sherlock Holmes je fikcijski lik«, bi se morali najprej pretvarjati, da fikcijski liki obstajajo (so neke vrste bitnosti) in da Sherlock Holmes je taka bitnost. Ko pa se pogovarjamo o vsebini zgodbe Arthurja Conana Doylea, se pretvarjamo, da je Holmes detektiv. Torej bi se hkrati pretvarjali, da je Sherlock Holmes fikcijski lik (neka posebna vrsta bitnosti) in detektiv, ki kadi pipo (oseba). Lahko se pretvarjamo, da je neka stvar nekaj drugega (npr. da je kepa blata čokoladna pita) ali da obstajajo stvari, ki jih v resnici ni (pošasti, čarovnice, govoreče mačke itd.), ne moremo pa se pretvarjati, da obstaja nekaj, kar je hkrati konkretnost in abstraktnost (oseba in fikcijski lik). Walton tega ugovora verjetno ne bi sprejel, ker bi dejal, da imamo preprosto dve različni igri pretvarjanja o istem fiktivnem imenu. Od konteksta je odvisno, katero uporabimo. S tem se sicer izogne zgoraj omenjenemu protislovju, vseeno pa ne reši problema z intenco pri eksternem govoru o fikciji.

Če sprejmemo zgornje kritike, potem niti artefaktična teorija niti teorija pretvarjanja ne moreta v celoti razrešiti nejasnosti v govoru o fikciji. Zdaj imamo za odgovor na vprašanje o fikcijskem diskurzu dve možnosti. Lahko sklenemo, da je narava fikcijskega diskurza taka, da se nekaterim nejasnostim ne moremo izogniti. Če v vsakdanji govor ne želimo sprejeti protislovij, pa moramo pristati na to, da bo eno izmed teorij treba spremeniti. Thomasson (2003b) predstavi rešitev problema z vključitvijo pretvarjanja v svojo verzijo artefaktične teorije fikcije.

2 Vpeljava pretvarjanja v teorijo abstraktnih artefaktov

Nekateri fikcijski realisti (npr. Kripke, 1980; van Inwagen, 2003; Thomasson, 2003b) so sprejeli, da le del fikcijskega diskurza lahko razumemo dobesedno, v preostalem govoru o fikciji pa se zgolj pretvarjamo, da izrekamo resnične trditve. V prispevku

obravnavam teorijo, ki jo je oblikovala Amie Thomasson (2003b). Slednja je artefaktično teorijo fikcije razširila tako, da je sprejela pretvarjanje v internem fikcijskem diskurzu (tj. v vsebini fikcijskega dela in v govoru o vsebini fikcijskega dela), v eksternem diskurzu pa je ohranila možnost dobesedne resničnosti trditev. S tem ohrani ontološki status fikcijskih likov, ki jih definira kot od avtorja ustvarjene, minljive in odvisne abstraktne objekte (Thomasson 1999, 2003a), a hkrati sprejme, da o njih lahko izrekamo dobesedno resnico le v eksternem govoru o fikciji. Ko se v govoru nanašamo na vsebino zgodbe, o fikcijskih likih več ne govorimo kot o abstrakcijah, pač pa se pretvarjamo, da so Sherlock Holmes, Frankensteinova pošast, Emma Woodhouse, Lepa Vida ipd. konkretne bitnosti z lastnostmi, ki jih določa vsebina literarnega dela.

Sprejetje pretvarjanja v artefaktično teorijo omogoča, da razrešimo nejasnosti, omenjene v prejšnjem poglavju. Ker pretvarjanja ne razširimo na eksterni govor, sprejmemo, da je o fikcijskih likih možno povedati nekaj dobesedno resničnega. Literarni teoretiki se v raziskavah o likih na te lahko nanašajo dobesedno, ko razmišljajo o okoliščinah njihovega nastanka, o vprašanju avtorstva ipd. Pretvarjanje sprejmemo le v govor o fikciji, ki se nanaša na vsebino del. Thomasson (2003b, str. 207) trdi, da pri vseh takih stavkih uporabljamo implicitni operator *glede na zgodbo*. Stavkov »Frankensteinovo pošast je ustvaril dr. Frankenstein«, »Sherlock Holmes je detektiv« in »Lepa Vida utone« ne smemo razumeti dobesedno, ampak v kontekstu pravil pretvarjanja, ki jih narekuje zgodba, v kateri obstajajo. Dobesedno so torej neresnični, znotraj pretvarjanja pa vseeno ohranjajo fikcijsko resničnostno vrednost. To razloži tudi, zakaj se nam zdi, da je stavek »Sherlock Holmes je detektiv« resničen, »Sherlock Holmes je klovn« pa neresničen. Prvi je namreč v skladu s pravili igre pretvarjanja, ki jih narekujejo zgodbe o Holmesu, drugi pa ne, zato ni neresničen samo dobesedno, ampak tudi fikcijsko (glede na zgodbo).

Menim, da se taka teorija sklada z našo intuicijo o fikcijskih likih in s koncepti, ki so jih o njih oblikovale literarne prakse. Zdi se nam, da so nekaj, vendar obstajajo drugače kot mi. O njih lahko razmišljamo dobesedno (da so abstrakcije, ustvarjene od avtorja v določenem času in določenem literarnem delu) ali pa v kontekstu zgodbe, v kateri so zapisani. Tam se pretvarjamo, da gre za konkretne osebe, stvari in bitja, ki uprimerjajo lastnosti. Vsebina zgodbe je tista, ki nam omogoči, da določamo tudi med tem, katere lastnosti o liku bi si naj predstavljali in katerih ne. Z vpeljavo fikcijske resničnostne vrednosti je razložena intuicija, zakaj se nekatere

intrafiksijske trditve zdijo resnične, druge pa ne, čeprav so vse dobesedno neresnične. Resnična se zdi izjava »Sherlock Holmes je detektiv«, za izjavo »Sherlock Holmes je klovn« pa bomo takoj dejali, da je neresnična, čeprav sta obe trditvi dobesedno neresnični. Vendar za drugi stavek ne menimo, da je neresničen zato, ker pripisuje konkretno lastnost abstrakciji, ampak zato, ker »biti klovn« ni ena izmed lastnosti, ki jih Sherlocku Holmesu pripisujejo zgodbe o njem. Ravno to razliko razjasni fiksijska (ali tudi hlinjena) resničnostna vrednost, ki velja samo v sklopu pretvarjanja. V nadaljevanju bom obravnavala nekaj vprašanj oz. problemov v primeru sprejetja takšne teorije.

2.1 Problem referiranja fiktivnih imen v internem govoru o fikciji

Če kot Thomasson (2003b) sprejmemo, da interni diskurz o fikciji vsebuje pretvarjanje, moramo pojasniti, kako to pretvarjanje sploh poteka. Filozofi fikcije sprejemajo dva odgovora: ali trdimo, da gre v intrafiksijskem diskurzu za pretvarjanje o nečem (*de re* pretvarjanje) ali gre za pretvarjanje, da obstajajo osebe, stvari objekti itd., ki jih v resnici ni (*de dicto* pretvarjanje). Vprašanje je pomembno zaradi referiranja fiktivnih imen. Če izberemo prvo možnost (*de re* pretvarjanje), trdimo, da fiktivna imena tudi v internem fiksijskem diskurzu referirajo in s tem ohranimo pomenljivost stavkov, kot je »Sherlock Holmes je vstal in si prižgal pipo«. Če izberemo *de dicto* pretvarjanje, nasprotno trdimo, da fiktivna imena (vsaj) v intrafiksijskem diskurzu ne referirajo in s stavki, ki jih vsebujejo, ničesar ne zatrjujemo.

Za fiksijske antirealiste je odgovor preprost. Ker ne priznavajo ontološkega statusa fiksijskih likov, bo njihov odgovor *de dicto* pretvarjanje. Tako se, ko govorimo o lastnostih Sherlocka Holmesa, pretvarjamo, da obstaja nek človek z imenom Sherlock Holmes, ki je detektiv in kadi pipo.

Za fiksijske realiste je naloga težja. Če že vpeljemo nove entitete v našo ontologijo in sprejmemo, da fiktivna imena referirajo v eksternem govoru o fikciji, se zdi naravno najprej pomisliti, da verjetno morajo referirati tudi v internem govoru. To bi pomenilo, da vedno, ko uporabljamo neko fiktivno ime (iz fikcije), referiramo na abstraktni objekt. V stavku »Sherlock Holmes je vstal in si prižgal pipo« je referent imena Sherlock Holmes abstraktni artefakt, ki ga je s pisanjem dela ustvaril Arthur Conan Doyle. Menim, da sta prednosti *de re* pretvarjanja naslednji: teorija ostane enotna v sprejemanju ontologije abstraktnih objektov in ohranimo pomenljivost

intrafikcijskih stavkov. Čeprav je ta sklep sprva zelo mamljiv (*de re* pretvarjanje v zgodnjih delih zagovarja tudi Thomasson (1999)), naleti na precej nelagodni problem.

Problem nastane, ko se vprašamo, glede česa se pretvarjamo, ko izjavimo, da fikcijski liki so (prim. Friend, 2007; Sainsbury, 2009; Sawyer, 2002; Thomasson, 2003b). Tu predstavljam obliko kritike, kot jo izpostavlja Friend (2007, str. 152). Predstavljajmo si Lizzie, fikcijski lik, ki ga je po teoriji abstraktnega artefakta ustvarila Jane Austen v delu *Prezřetnost in pristranost*. Ker je Lizzie abstraktni artefakt, ne more uprimerjati lastnosti »biti ženska« ali »biti trmasta«. Uprimerja le lastnost »biti abstraktni artefakt«. Stavek »Lizzie je trmasta« zato ne more biti dobesedno resničen. Če v intrafikcijski diskurz sprejmemo *de re* pretvarjanje, moramo sprejeti, da so fikcijski liki nekaj drugega, kot to, kar se pretvarjamo, da so. Fikcijski liki so po artefaktični teoriji abstraktni objekti. To pomeni, da nimajo nobene lastnosti, ki jim jih pripisujejo zgodbe, pač pa so ustvarjene abstraktnosti, za katere se med branjem fikcije le pretvarjamo, da imajo lastnosti, ki lahko pripadajo samo konkretnim objektom (Friend 2007, str. 152). Če to sprejmemo, je Sherlock Holmes abstraktni artefakt, za katerega se pretvarjamo, da uprimerja lastnost »kaditi pipo«. *De re* pretvarjanje v tem primeru od nas zahteva, da se o abstraktnih objektih pretvarjamo, da lahko uprimerjajo lastnosti konkretnih stvari (da abstrakcije lahko kadijo, so jezne, se rodijo itd.). Da poudari čudnost te zahteve, Sarah Sawyer (2002, str. 192) predstavi analogijo s števili:

»Poskusite se pretvarjati, da je resničen naslednji stavek: 'Številka dve je človek, ki rad igra kroglet.' Ni jasno, da imamo kakršno koli idejo o tem, kako to storiti.«

Čeprav tudi sama priznava kritiko *de re* pretvarjanja, Thomasson (2003b, str. 212) skuša problem nekoliko omiliti s primerjavo z gledališkimi igralci, ki se *de re* pretvarjajo, da so mačke, angeli ali celo števila. Pri pretvarjanju, da je neka oseba mačka, nimamo težav, ker se pretvarjamo, da je ena konkretnost nekaj drugega. Pri ostalih dveh primerih, kjer se igralec pretvarja, da je bodisi angel bodisi število tri, pa lahko skušamo najti rešitev za *de re* pretvarjanje. Namreč, če je res mogoče, da se realna oseba pretvarja, da je abstrakcija, bi moralo biti mogoče tudi, da se za abstrakcije pretvarjamo, da so konkretne bitnosti. Vendar se igralec, ki se pretvarja, da je angel, ne pretvarja, da je nek abstraktni objekt, ampak kvečjemu, da je konkretnost, ki obstaja v fiktivnem svetu igre. Igralec se ne pretvarja, da je

abstrakcija, ki ne obstaja v prostoru in času, ravno nasprotno, pretvarja se, da je nekaj konkretnega, kar ima drugačne lastnosti od človeka (lahko leti, ima čudežne moči itd.). Enako velja za otroka, ki se v igri o številah pretvarja, da je število 3. Verjetno bo prej držalo, da se ta otrok pretvarja, da je številka, kot jo zapišemo v zvezku (npr. ima kostum takšne oblike). Lahko nam na odru fizično prikaže, kaj pomeni, če številu tri prištejemo dve. Zelo težko pa bi na odru prikazali nekaj, kar ne obstaja v prostoru in času.

2.2 *De dicto* pretvarjanje in vprašanje dvojnosti

Da se izognejo problemu predstavljanja abstraktnega objekta s konkretnimi lastnostmi, so nekateri fikcijski realisti (npr. Searle, 1979; Kripke 1980, 2013) ubrali drugo pot razlage internega fikcijskega diskurza in sprejeli *de dicto* pretvarjanje. Stavki, ki se nanašajo na vsebino zgodb, od nas ne zahtevajo, da se pretvarjamo, da so fikcijski liki (abstrakcije) realne osebe, ampak samo to, da je nekoč obstajala neka oseba z določenim fiktivnim imenom (Thomasson 2003b, str. 212):

» / ... / v stavkih Holmesovih zgodb se za Holmesa (fikcijski lik, abstraktni artefakt) ne pretvarjamo, da je detektiv, temveč ima pretvarjanje obliko: Nekoč je živel človek, ki je se je imenoval 'Holmes', bil je detektiv, bil je zelo pameten itd. Na podlagi takšnih (de dicto hlinjenih) pripisov se lahko poznejši bralci, kritiki in zgodovinarji de re sklicujejo na fikcijski lik Sherlocka Holmesa in o njem govorijo, na primer, da ga je ustvaril Arthur Conan Doyle, da je najslavnejši lik viktorijanske književnosti itd.«

Prvi problem *de dicto* pretvarjanja je pomenljivost trditev s fiktivnimi imeni. Če imena nimajo referenta, kako izražajo pomenljive trditve? Možen odgovor na to je, da intrafikcijski stavki sploh ne izrekajo nobenih trditev, ampak se le pretvarjajo, da jih (Kripke, 2013; Searle, 1979). Searle (1979, str. 68) razliko med intrafikcijskim diskurzom in dobesedno rabo jezika vidi ravno v tem, da interni diskurz o fikciji ni vezan na resnico. Avtor, ki piše fikcijo, ne opisuje dejanskih dogodkov, zato ni vezan na resničnost svojih izjav. S pripovedovanjem zgodbe ne trdi ničesar, le pretvarja se, da nam pripoveduje nekaj o nekemu. Ilokucijsko dejanje, ki ga izreka (piše) avtor, je le hlinjeno. Hlinjeno ilokucijsko dejanje ustvari tako, da uporabi fiktivno ime in tvori stavke, kot da referira na realno osebo. S tem sicer ustvari fikcijski lik (abstrakcijo), vendar v stavkih, ki jih zapisuje, ne referira na abstraktni objekt, ta nastane kot posledica tvorjenja hlinjenih trditev o osebi, za katero se pretvarja, da obstaja. Vse

to je združljivo s teorijo Thomasson, da so fikcijski liki abstraktni artefakti, ki jih z izrekanjem ustvari avtor.

To pojasni 1. vrsto intrafikcijskega diskurza (avtorjeva raba fiktivnih imen). Kaj pa lahko rečemo o izjavah bralcev fikcije o vsebini del? Tudi ti se le pretvarjajo, da izrekajo trditve. Razlika je v tem, da ima njihovo pretvarjanje določena pravila, ki jih predpisuje delo, o vsebini katerega se pogovarjajo. Ko izrečemo »Sherlock Holmes je detektiv«, je to fikcijsko res zato, ker se je tako pretvarjal avtor, ko je pisal zgodbo o Holmesu.

Zdi se, da *de dicto* pretvarjanje bolje pojasni interni govor o fikciji (k tej ugotovitvi se nagiba tudi Thomasson, 2003b, str. 214). Od nas ne zahteva, da razložimo, kako si predstavljati abstraktni predmet s konkretnimi lastnostmi. Morda lahko rečemo celo, da ta razlaga pretvarjanja bolje opiše postopek nastajanja fikcijskega dela, ker je težko trditi, da ima pisatelj ob pripovedovanju zgodbe v mislih kakršen koli abstraktni objekt, o katerem se pretvarja, da pripoveduje zgodbo. Nujna posledica sprejetja *de dicto* pretvarjanja samo v interni fikcijski diskurz pa je dvojnost. Nimamo več enotne teorije, ki pojasni vse vrste fikcijskega diskurza, ampak ločeni razlagi za metafikcijske in intrafikcijske trditve (v metafikcijskem diskurzu fiktivna imena referirajo, v intrafikcijskem pa ne).

Če je bil naš prvotni cilj oblikovati teorijo, ki bo uniformna za vse vrste fikcijskega diskurza, nam je spodletelo. V ontologijo smo vpeljali nove entitete, o njih lahko povemo le malo resnice, hkrati pa teh entitet sploh ne moremo uporabiti za razlago intrafikcijskega diskurza.

Thomasson (2003b, str. 214) zagovarja, da fiktivna imena vsaj v eksternem govoru morajo referirati, ker brez referiranja fiktivnih imen vsaj v metafikcijskem diskurzu ne rešimo nejasnosti, ki nastanejo, ko govorimo o fikciji (podobno trdi tudi Kripke, 2013). Mislim, da je njen ugovor, zakaj v eksternem diskurzu ne moremo priznati pretvarjanja, smiseln. Ko izjavimo: »Prvo delo, v katerem se pojavi lik Sherlocka Holmesa, je *Študija v škrlatnem*«, izrekamo resnico o nastanku lika. Pri takšnih in podobnih metafikcijskih trditvah smo vezani na dobesedno resnico, ne na igro pretvarjanja, ki jo zahteva fikcija, niti si sami ne izmišljamo hlinjenih trditev.

Poleg tega teorija dobro razloži našo intuicijo o tem, da se zdi resnično izreči »Sherlock Holmes je fikcijski lik« in »Sherlock Holmes je detektiv«. V prvi izjavi res izrekamo dobesedno resnico o Holmesu, v drugi pa se preprosto strinjamo z avtorjem zgodbe o Holmesu in se kot avtor pretvarjamo, da zatrjujemo resnico o neki realni osebi (za katero vemo, da v resnici ne obstaja).

Nathan Salmon (1998, str. 298), je *de dicto* pretvarjanju ugovarjal, češ da se fikcijskih likov, ko smo jih že vzpostavili kot posebne vrste entitete, ne zdi smiselno uporabljati v samo enem kontekstu. Sawyer (2002) tej kritiki, mislim, da upravičeno, ugovarja, ker da napačno enači intrafikcijsko in metafikcijsko rabo fiktivnih imen. Točno to trdi tudi Searle (1979), ki zagovarja, da v intrafikcijskem diskurzu izrekamo hlinjena ilokucijska govorna dejanja, v metafikcijskem diskurzu pa gre za dobesedno rabo jezika.

Če sprejmemo tezo, da se metafikcijski in intrafikcijski diskurz razlikujeta ravno po tem, da v enem nekaj dobesedno zatrjujemo, v drugem pa se le pretvarjamo, da nekaj zatrjujemo, je smiselno sprejeti drugačno rabo fiktivnih imen v obeh vrstah diskurza. Vseeno je nenavadno, da lahko fiktivno ime enkrat referira, drugič pa funkcionira kot prazno ime. Trdimo, da z izrekanjem intencionalnih hlinjenih trditev (z izrekanjem stavkov s praznimi imeni, za katera se pretvarjamo, da referirajo) avtorji ustvarjajo abstraktne objekte, na katere lahko *de re* referiramo v eksternem diskurzu.

Čeprav je to morda nekoliko čudno, se zdi, da takšnemu konceptu fikcijskih likov pritrjujejo literarne prakse. V enem od argumentov zakaj vpeljati fikcijske like kot posebne entitete, Thomasson izhaja natanko iz tega, da literarne prakse, ki ves čas uporabljajo izraze, kot je fikcijski lik, določajo pogoje za obstoj takih bitnosti. Ti pogoji pa so po Thomasson tako minimalni, da je nesmiselno ne sprejeti fikcijskih likov v našo ontologijo. V skladu z literarnimi praksami in našimi splošnimi prepričanji avtorje obravnavamo kot tiste, ki ustvarijo fikcijske like. Pogoj, da avtor ustvari fikcijski lik, je samo to, da se pretvarja, da referira na realno osebo in o njej hlinjeno trdi stvari kot del ustaljene tradicije pretvarjanja pri pripovedovanju zgodb (Thomasson, 2003a, str. 148–150).

Jezikovne prakse nam res dovoljujejo, da fiktivna imena uporabljamo tako, da je njihov referent abstraktni fikcijski lik in če fikcijski antirealist ne najde ustreznega pojasnila, kako brez vpeljave novih bitnosti razložiti razliko med intrafikcijskim in

metafikcijskim diskurzom, se zdi, da artefaktična teorija kljub zahtevi po dvojni rabi imen ponuja boljšo rešitev.

3 Zaključek

V vsakodnevnem govoru nam ni čudno trditi, da je Sherlock Holmes odličen detektiv in hkrati trditi, da je lik Holmesa prototip za veliko modernejših literarnih junakov. Radi bi se izognili sklepu, da ljudje vsakodnevno pritrjujemo protislovjem, za katera ne samo, da ne vemo, da so protislovja, ampak imamo celo občutek, da ne izražajo ničesar protislovnega. Reševanja tega problema so se najbolj zagreto lotili fikcijski realisti. Amie Thomasson z delitvijo fikcijskega diskurza skuša najti način, ki bi čim bolj ohranil naše intuitivno prepričanje o fikcijskih likih, vseeno pa bi omogočil, da je nekaj našega govora o fikciji dobesedno resničnega. Zdi se, da upravičeno trdi, da je sprejeti nove entitete, o katerih lahko povemo nekaj resničnega, bolj intuitivno (in manj zahtevno), kot sprejeti, da se pretvarjamo, da take abstraktnosti obstajajo, čeprav v metafikcijskih izjavah nimamo nobene intence po pretvarjanju.

Problem nastane, ko želimo vzpostaviti teorijo, ki bo enotna za celoten fikcijski diskurz. Da to storimo, moramo predpostavljati, da je referent fiktivnih imen nek abstraktni objekt tudi, ko se pretvarjamo, da je konkretna oseba. *De re* pretvarjanje je vablivo, ker ohrani enotno teorijo in ne zahteva dvojne rabe imen, vendar je težko razložiti, kako se za abstrakcije pretvarjamo, da so konkretne. A morda smo prestrogi, glede na to, da govorimo o fikciji, ki sama temelji na domišljiji in izmišljanju.

Skušala sem nakazati, zakaj je *de dicto* pretvarjanje manj problematično, čeprav se na prvi pogled zdi, da nas vodi v nasprotno od tega, kar bi radi dosegli. Z *de dicto* pretvarjanjem v internem diskurzu nimamo več enotne razlage govora o fikciji, fiktivna imena ne referirajo v internem govoru o fikciji, niti z njimi ne izrekamo pravih propozicij, ampak le hlinjene. Se za tako malo resnice še vedno splača sprejeti obstoj fikcijskih likov? Moj namen je bil pokazati, zakaj se splača na vprašanje odgovoriti pritrdilno. Prvi razlog poda že Thomasson, ki opozarja na neustreznost pretvarjanja v metafikcijskem diskurzu. Drugi razlog je mogoče iskati v tem, da je zahteva po enotnosti teorije odvečna, ker se interni in eksterni govor o fikciji popolnoma razlikujeta. Tretjo prednost za fikcijskega realista pa vidim v literarnih

praksah, ki največ uporabljajo pojme, kot je fikcijski lik. Literarni teoretiki bi se verjetno strinjali, da o fikcijskih likih kot takih izrekajo dobesedne trditve. V teoretičnih člankih o književnih delih zasledimo stavke kot »Šeligo je ustvaril lik hrepeneče in nepotešene ženske za vse čase, zato razbija klasično enotnost časa, saj srečujemo Vido kot predvojno meščanko, kot boginjo in demonsko bitje« (Tergeslav, 1999, str. 292). Vidimo, da tudi literarni teoretiki avtorje dojemajo kot ustvarjalce in vsaj zdi se, da se ne vključujejo v nobeno pretvarjanje, ko trdijo, da so liki nekaj, kar je ustvarjeno, pač pa izrekajo dobesedno resnico. Če sprejmemo argument Thomasson, da so pogoji za obstoj fikcijskih likov minimalni, fikcijskemu realizmu dobro kaže.

Reference

- Friend, S. (2007). Fictional characters. *Philosophy Compass*, 2(2), 141–156.
<https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2007.00059.x>
- Giovanelli, A. (2009). Walton, Kendall L(ewis). V S. Davies, K. M. Higgins, R. Hopkins, R. Stecker in D. E. Cooper (ur.), *A companion to aesthetics* (67) (str. 588–591). Blackwell Publishing.
- Kripke, S. A. (1980). *Naming and Necessity*. Basil Blackwell.
- Kripke, S. A. (2013). *Reference and Existence: The John Locke Lectures*. University Press.
- Sainsbury, R. M. (2009). Fikcijske bitnosti so abstraktni artefakti. *Analiza: časopis za kritično misel*, 13(4), 93–114.
- Salis, F. (2014). Fictional entities. *Online Companion to Problems of Analytic Philosophy, 2013 Edition*.
<http://hdl.handle.net/10451/10860>
- Salmon, N. (1998). Nonexistence. *Noûs*, 32(3), 277–319.
- Sawyer, S. (2002). Abstract artifacts in pretence. *Philosophical papers*, 31(2), 183–198.
- Searle, J. R. (1979). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1996). *The construction of social reality*. Penguin Books.
- Terseglav, M. (1999). Zgodba nesrečne Lepe Vide v sodobni slovenski dramatik. *Traditiones*, 28(2), 289–297.
- Thomasson, A. L. (1999). *Fiction and metaphysics*. Cambridge University Press.
- Thomasson, A. L. (2003a). Fictional characters and literary practices. *The British Journal of Aesthetics*, 43(2), 138–157.
- Thomasson, A. L. (2003b). Speaking of Fictional Characters. *Dialectica*, 57(2), 205–223.
- van Inwagen, P. (2003). Existence, Ontological Commitment and Fictional Entities. V M. J. Loux in D. W. Zimmerman (ur.), *The Oxford Handbook of Metaphysics* (str. 131–157). Oxford University Press.
- Walton, K. L. (1990). *Mimesis as make-believe: On the foundations of the representational arts*. Harvard University Press.
- Walton, K. L. (2010). Strah pred fikcijo. *Analiza: časopis za kritično misel*, 14(4), 75–92.

